

ÉRTEK EZÉSEK

A

TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

MÁSODIK KÖTET. 1870–1874.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

FRAKNÓI VILMOS

OSZTÁLYTITKÁR.

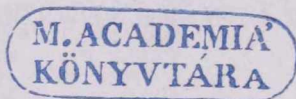
BUDAPEST,

EGGENBERGER-FÉLE AKAD. KÖNYVKERESKEDÉS.

(HOFFMANN ÉS MOLNÁR.)

1874.

300938

ÉRTEKEZÉSEK

a társadalmi tudományok köréből.

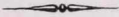
Második kötet. 1870—1874.

- I. Szám. A fogyasztási egyletek. Dr. Vécsey Tamástól.
1870. 59 l. 40 kr.
- II. Szám. Az emberi öntudat jelen fokáról. Dr. Barsi
Józseftől. 1870. 27 l. 20 kr.
- III. Szám. Kassa város parketkészítése a XV. század kezdetén.
Wenzel Gusztáv r. tagtól. 1870. 43 l. 20 kr.
- IV. Szám. Emlékeszéd Császár Ferencz tiszteleti tag fölött.
Dr. Suhayda János levelező tagtól. 1871. 12 l. 10 kr.
- V. Szám. Szemle a magyar jogászggyűlések munkássága s eredményei felett. Tóth Lőrincz r. tagtól. 1872.
88 l. 55 kr.
- VI. Szám. Modern alkotmányos monarchiai intézmények. Ladányi Gedeon l. tagtól. 1873. 28 l. 20 kr.
- VII. Szám. Emlékeszéd Rau Károly Henrik felett. Kautz Gyula r. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr.
- VIII. Szám. A nemesség országgyűlési fejenként való megjelenésének megszűnése. Hajnik Imre l. tagtól. 1873.
18 lap 12 kr.
- IX. Szám. A részvénytársulati ügy törvényhozói szempontból.
Dr. Matlekovits Sándor l. tagtól. 1873. 18 l. 12 kr.
- X. Szám. Mezőgazdasági statistika a nemzetközi kongressusokon. Keleti Károly l. tagtól. 1874. 32 l. 20 kr.
- XI. Szám. A székely kérdés. Galgóczy Károly l. tagtól. 1874. 24 l. 15 kr.
- XII. Szám. Az emberi élettartam és halandóság kiszámításáról.
Négy graphicus rajzzal. Kőrösi Józseftől.
1874. 52 l. 50 kr.

AZ

EMBERI ÖNTUDAT

JELEN FOKÁRÓL.

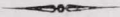

IRTA ÉS A

M. TUD. AKAD. 1870. OCTOBER 10. TARTOTT OSZTÁLYÜLÉSÉBEN

SZÉKFOGLALÓUL ELŐADTA

D^R. BARSÍ JÓZSEF.

PEST.

EGGENBERGER-FÉLE AKAD. KÖNYVKERESKEDÉS.

(HOFFMANN ÉS MOLNÁR.)

1870.

AN

EMBERI ÖNTUDAT

JELEN FOKÁRÓL

1870. ÉVI A

M. TUD. ASSZ. 1870. OKTÓBER 15. VIZSGOLT ÖNTÁLLÁSÁRÓL

MEGHATÁROZOTT SZÁMA

D. BARSZ JÓZSEF

PEST.

1870. ÉVI A. TUD. ASSZ. 1870. OKTÓBER 15. VIZSGOLT ÖNTÁLLÁSÁRÓL

MEGHATÁROZOTT SZÁMA

Pest, 1870. Nyomatott az „Athenaeum” nyomdájában.

Az emberi öntudat jelen fokáról.

Irta

és a m. tud. akad. 1870. okt. 10-kén tartott osztályülésében székfoglalóul előadta

Dr. Barsi József.

A M. Tud. Akadémiának folyó évi május hó 25-én tartott nagygyűlésén jelent volt tagjai megválasztottak társul a levelező tagok sorában. Fogadják e rám nézve nagybecsű megemlékezésért szíves hálámat, s miután e nagyérdemű testületben előzékenyen helyet adtak, részesítsenek jó indultaikban ezentúl is, mit erőm szerint viszonzozni mindig örömemre szolgálánd, s már ez órában kérem, legyenek elnézők irántam, ha tapasztalni fogják, hogy több a jó akarat és buzgóság bennem a tehetségnél.

Sorom az Akademia második osztályában esvén, mely a *bölcsészeti, társadalmi és történeti tudományok* felkentjeit egyesíti magában, az *emberi öntudat jelen fokáról* értekezni választottam első dolgozatom feladatául.

Az öntudat némi foka minden nagykorú és épelméjű ember tulajdona lévén, s az öntudat által jól rosszúl felfogott ezer meg ezer nemű ismeretek és ezeknek tárgyai képezvén a társadalmi téren minden lépten-nyomon az emberi beszéd és cselekvés hol bevallott, hol titkos rugóit és irányát: előadásom tárgyának *társadalmi* értéke nem eshetik kérdés alá. De az öntudat, mint az emberi elmék tulajdona, világosságát és tárgyai terjedelmét tekintve, fokenkénti fejlődésre képes, mely fejlődés fokozatai a hegyi magaslatokhoz hasonló, melyek egymás fölött és mögött emelkednek magasabbra

s a rajtok állóknak ideiglenes nyugvóul kínálkoznak ugyan, de tágasb-tágasb kilátást nyitva és még tágasbat ígérve, ingerül is szolgálnak a további felszállásra. E fokozatos emelkedésnél fogva előadásom tárgya, társadalmi értékén fölül, *történelmi* érdeket is nyer és megtünné a történelmi tárgyalást is; ámde az öntudat lényegének, tárgyainak, keletkeztének, fejlődtenek és fokainak nyomozása, és mindek fölött az emberi öntudat jelen fokának mérlegelése annyira eszmei feladat, annyira kíván elvont és egyetemes szempontot, hogy más, mint *bölcsészeti* módszerrel nem vélem czélszerűen megoldhatónak.

Előadásom ezek szerint anyagánál fogva *társadalmi* értéket nyerhet, melyhez fejlesztésre képes természeténél fogva *történelmi* érdek járulhat, alakja végre *bölcsészeti* fogással kíván kezeltetni, s mindezeknél fogva, legalább úgy a mint terveztem, teljesen bele fog illeni az Akadémia második osztályának munkakörébe.

A tárgy mind terjedelménél, mind belső természeténél fogva sokkal több időt látszik kívánni az egy felolvasásra megengedettnél, sokkal nagyobb erőt az enyimnél, és ennek érzetében előre kényszerülök megjegyezni, hogy midőn az emberi öntudat jelen fokáról szándékozom értekezni, e szándék nem jelentheti azt, hogy e fokot az öntudat egész körében és e kör minden pontján fogom kimutatni. Ilyen merénylet erőmet nem csak feszítené, mire kész vagyok, de jóval meghaladná, a mit nem akarhatok, s habár mai fejtegetésem ennél fogva inkább elméleti gyakorlatnak váland be mint hasznos munkának, még sem ütend el, reméllem, ezen Akadémia rendeltetésétől, melynek hivatását oly szépen fejezi ki jelmondata: *Borúra derű!*

Öntudat szó alatt jelen előadásom kezdetén egyelőre nem értek mást, mint *tudásunkat arról a mit tudunk*. Ez azonban már maga is két ágra szakad, jelenti t. i. tudásunkat

magunkról mint tudókról, és tudásunkat *arról a mit ezen fölül* tudunk. De mind a két tudás tökéletlen, ha nem tudjuk egyszerűsre, hogy mindazt a mit tudunk, honnan vettük, min alapszik és meddig terjed. Az öntudat, a melynek tudása ilyen tökéletlen, homályos öntudat, a melynek tudása kis körre terjed, szűkkörű. Fejtegetésem folyamában, reméllem, látni fogjuk, hogy a kezdetben minden öntudat szűkkörű és homályos, de a tudás mind két ágában világosodásra és terjedésre képes.

Vágyak, remények és félelmek gyermeke, örömek, fájdalmak és csalódások neveltje, érzékeinek, tapasztalatai- és okoskodásainak tanítványa lévén minden ember, korán kezd eszmélni, hasonlatosságokat és különbségeket észrevenni, egytől óvakodni, máshoz csatlakozni és ragaszkodni; korán kezdi magát másokban, másokat magában látni; emléke korán kezd telni a látott, hallott, izlett és tapasztalt dolgok lenyomataival, vagyis az öntudatra való *képesség* az emberben korán kezd munkálkodni. De a vágyak, remények és félelmek, az örömek, fájdalmak és csalódások, a külvilág ingerlő, kecsegtető és ijesztő benyomásai szüntelen más-más alakban, színben és hanggal újulnak, s az általuk okozott korábbi hatások nyomait majd mélyebbre vájva, majd kitágítva, majd egymásba szőve, néha mérsékelve, máskor hol megvilágítva, hol elhomályosítva, bölcsőjétől sírjaiglan kísérik a halandót, ma úgy mint a legősibb idők azon szakában, melyről már a rege sem tud, a monda sem szól, s e hatások alatt az eszmélet első csirái egyre tovább fejlődnek minden lényben, mely eszmélésre képes.

Életünk egész idején át két állapot váltakozik szakadatlanul egymással, az ébrenlét állapota és az alvás alatti. Mind a két állapotot és szakadatlan váltakozását annyira megszoktuk, hogy nem csoda, ha az öngondolkozástól mind inkább elszokó sokaság fekszik és kél, elalszik és felébred a nélkül, hogy e tünetény fölött sokat gondolkoznék. Az ébrenlét ideje ugyanis nagyjára azon idővel esik össze, melyet nappalinak mondunk, s melyet a világosság, a meleg és az élők zibongásának nagyobb fokai jellemeznek; az alvás órái ellenben azon idővel esnek össze nagyjából, melyet

éjjelinek nevezünk, s melyet homály, néha sötétség, a meleg apadása és sajátságos méla csend jellemeznek. Természetesnek találjuk ennél fogva, hogy a legtöbb ember azt hiszi, azért alszunk, mert a sötétség megnehezíti és veszélyessé teszi a mozgást, s azért ébredünk, mert a nappali verőfény és zaj nem hágy aludnunk, s hogy tehát azt is hiszik, ha van módunk az éjet megvilágítani, nem szükséges aludnunk, s ha van módunk nappal sötétséget és csendet találni, nem szükséges ébren lennünk. E nézet nem is alaptalan, de nem meríti ki az okoknak, melyektől az ébrenlét és alvás váltakozásának szüksége és haszna függ, egész sorát és minden rendét.

Éber állapotában az ember annyit lát, hall és tapasztal, annyit cselekszik és szenved, hogy szerkezeténél fogva, előbb utóbb érezni kezdi a lankadás jeleit; s bár sikerül is ezeket egyik-másik szer által így vagy amúgy egy időre elűzni, nem sokára újult erővel kezdenek jelentkezni, míg végre a legmakacsabb virrasztót is, — mint szelid gúnynyal mondja népünk, — „elnyomja a buzgóság“ és elalszik annál mélyebben, minél tovább szabadkozék az elalvás édes kénytelensége ellen; elalszik déli világosság és a legélénkebb sürgés-forgás daczára. Néhány órái pihenés után az ideg visszanyerte feszültségét, az izom ruganyosságát, új munkakedv és erő váltja fel a lankadást, mely alig hogy elmúlt, el is van felejtve.

E váltakozás ébrenlét és alvás közt az erőknek nemcsak fentartására, hanem fejlesztésére is a legegyszerűbb és leghatályosabb eszköz mindenütt a szerves világban, sőt könnyű volna e hatás nyomait a szervesek világán túl is puhatolni, de nincs rá időnk. Itt csak azon hatás megjelölésére van gondom, melyet az ébrenlét és alvás váltakozása az emberre gyakorol, s melynek legnevezetesebb következménye az eszmélet eleinte gyenge csemetéjének megszilárdulása és következetes fejlődése, mely azután a virágzásig és gyümölcsözésig meg sem állapodik többé, és századról századra emelkedvén és terjedvén végre oda ér, hol az eszmélő ember, kinek figyelmét jó soká inkább a külvilág tüneményei lánczolák le, önmagát is veszi vizsgálódásai tár-

gyául, s ez az időpont az, melyen a tudás magunkról kezdődik s melyen túl már öntudatról lehet szó.

Hogy e körül teendő fejtegetéseim a szertelenbe ne tévedjenek, előre kitűzöm nyomozásaim irányát. Nem elég ugyanis a magam öntudatát vizsgálnom és úgy a hogy ismer-nem. Fölöttébb szükséges föltett czélom elérésére vizsgálnom azt is, hol kezdődik az öntudatra való képesség a földi lények sorában; melyek az öntudat nélkülözhetetlen feltételei; mi módon nyilvánlik ott a hol van; micsoda fokokon kell átmennie az embernek, hogy képes legyen eléggé világosan nyilvánlik; és végre vizsgálnom kell, van-e mód arra, hogy a sok öntudatos elme világos nyilvánlikzataiból bizonyos neme a köz-öntudatnak támadjon, s hogy e köz-öntudat világosságának és terjedelmének fokai megismerhetők és szavakba foglalva előadhatók legyenek.

Hol kezdődik az öntudatra való képesség a földi lények világában?

E kérdés nem oly felesleges mint első pillanatra látszik. A gyermek ugyanis nagyon hajlandó, azt a kevés öntudatot, a melyre koránál fogva képes, mely benne munkálkodik s a melyről magának természetesen számot adni még alig tudhat, mindennek tulajdonítani, a minék körében forog. Az ő szemében a szék és asztal, a bölcső és az ágy, falova, ostroma és bábuja mind bir értelemmel és akarattal, csak úgy mint a kutya és macska, a madár és bogárka, a kikkel játszik, és csak úgy mint a kis társak a kikkel mulat, és az öregek, a kiket utánoz. E hajlandóság áttükröztetni eszméletünk világát és átsugároztatni érzelmeink melegét magunkból másokra az emberi természetnek — úgy látszik — oly közös tulajdona, melyből az öntudat magasabb foka nélkül ki sem tud vetközni, jóllehet annak átlátására, hogy e tulajdonunk számtalan csalódásnak bő forrása, az eszmélet kisebb foka is elég.

Hol kezdődik hát az öntudatra való képesség a lények világában?

A mai tudomány szorosan megkülönbözteti a lényeket az elemektől, melyekből mint megannyi alkatrészekből a létesülhetés számtalan módjai szerint alakulnak. Az elemek

egész során át, bár mily sajátságos tulajdonokkal birjanak is, bármily érzékenységgel a világsugarak, bármily előszere-ttel e sugarak egyik-másik ága iránt, bármily fogékony-sággal a villanyos vagy delejes folyam, vagy a hangrezgés-ek és általában a meleg iránt; az elemek egész során át, bármily határozottsággal tegyék is meg választásaikat, innen el-elillanva s máshova szegődve, de ott sem maradvá csak bizonyos feltételek alatt: az öntudatos érzés, értés és szabad választás nyomait fölfedezni még eddig nem sikerült. A legszigorubb kénytelenség az ő törvényök, látszólagos lenge-ségök daczára.

Hasonló élességgel különbözteti meg a mai tudomány a létezők közül a szervetlen anyagot a szerves testektől. A szervetlen anyag tömbjei korántsem mutatnak annyi érzé-kenységet és mozgékonytságot, annyi leplezetlen rokon- és ellenszenvet akár egymás-, akár a világosság- és meleg-, a villany- és delej iránt, mint az elemek parányai, melyekből e tömbök alakultak, s melyek itt mintegy lekötve pihenni látszanak, míg parányonként mintegy elszabadulnak, hogy idő múltával ismét pihenni térjenek. Itt még inkább tör-vény a szigorú kénytelenség, s öntudatos választásról szó sincs.

Maradnak vizsgálásul a szervesek. Ezek ismét két osz-tályba soroztatnak a szerint a mint a helyhez kötve vannak, melyből tápot szívnak, vagy tápkeresés végett mozoghatnak és többnyire mozognak is. A helyhez kötöttek annyira oda tapadnak gyökereikkel, annyira ragaszkodnak a tápláló ta-lajhoz, hogy ezeknél az eszmélés és értés legkisebb csillámát sem lehet fölfedezni. Másként van a dolog azon szervesek-nél, melyek tápkeresés végett mozogni képesek. Az uszók, a csuszómászók, a szaladók, a repülők, már kétféle ok által szabályoztatnak mozgásaikban, külső inger és belső ösztön által, minél fogva mozgásaik kisebb-nagyobb fokát a szabad-ságnak tüntetik szembe. Mióta az üveglencse alapján a tö-kély magas fokára emelt látszerek egyike, az úgynevezett napnagyító, a szervesek egészen új sorainak fölfedezésére vezetett, s mióta e nagyítók segítségével a szervesek boncz-és élettana egészen új világítást nyert, azóta az értelem leg-

első homályos derengtét már a legalsó állati *önség*-eknél keresni, nem látszik túlmerész kísérletnek.

Minthogy itt az *önség* szóval éitem, melynek értelme netalán kétesnek látszhatnék, kötelesnek érzem magamat az értelmet meghatározni, melyben veszem.

Ismeretes dolog, hogy van korunkban egy iskola, mely azt mondja, hogy ő nem ismer csak anyagot és erőt, még pedig oly szoros áthatottságában egymásnak, hogy erőt nem ismer csak anyagban, s anyagot nem ismer erő nélkül. Ha csak eddig volna, hagyján! Ezzel megbékélhetnénk mondván: ti nem ismertek mást, mi nem tehetünk róla. De mivel ők tovább mennek és azt állítják, hogy a mit ők nem ismernek, az nincs, az nem létezik, s nem is létezhetik, vagy ha léteznék is, nekünk még annyi tudomásunk sem lehet róla, hogy létezik: ezen állításuk annyira ütközik azon felfogásba, melyet mi alaposnak tartunk, hogy kénytelenek vagyunk megjegyezni, hogy mi az anyag és erő elválaszthatatlan és kölcsönös áthatottságát elismerjük ugyan, de ebből azon tünetények összeségét, melyeket a világegyetemben és különösen a szerves lényeknél észlelünk, elegendőképen megmagyarázni nem tudjuk.

Nem lévén egyébiránt itt sem ideje sem helye a dolgot kellőleg kifejteni, mintegy hitelben kért előlegül azt veszem fel, hogy minden önállónak ismert szerves lénynek létalapja egy láthatatlan *önség*, mely már azon lény csirájának alakulásánál is viszi mintegy a vezérszerepet, a parancsszót, öntudatlanul bár és akaratlanul, de határozólag, sőt döntőleg. A mit a növénytan csirának vagy magnak nevez, az állattan petének vagy ondószálcának, ezek a láthatatlan és a mi eddigi eszközeink által meg nem fogható *önség*nek már nagyon is látható és fogható testecsei. Ezek egymástól lényegesen nem különböző elemekből állanak, és ha az elemek hasonlósága mellett, melyek a szerves lények csirái- és magvaiban, petéiben és ondószálcáiban találatnak, a szerves lények, növény- és állatországok szerint elkülönítve, mégis a családok, nemek és fajok oly nagy sokaságában jelennek meg, a milyent már ma ismerünk, ezt végelemzésben nem lehet az elemek eddig ismert tulajdonaiból megmagyarázni,

hanem tovább kell a nyomozást folytatni, új kémszerekről gondoskodni, új eljárást megkísérteni. Addig azonban, míg talán sikerülni közelebb jutni a valóhoz, legyen szabad a szerves lényekben azon tehetséget is feltennünk, hogy kedvező viszonyok és körülmények közt, természetesen öntudatlanul, új ilyen önségeket eredtessenek magukból, melyek azután csirává vagy maggá, petévé vagy ondószálcsává érlelődvn, s ezekben mintegy megtestesülvn, idővel és ismét kedvező viszonyok és körülmények közt azon szerves lényhez hasonló új példánynya fejlődhesse, a melyből eredtek. Nem kedvező viszonyok és körülmények közt ezen önségek némelyike soká tud várakozni, míg végre csakugyan megtalálja fejlődhetése feltételeit, vagy ezekhez nem juthatván, elpusztúl.

Minden önség létre hivatik, és létre törekszik, de aránylag csak igen kevés jut valóban létre és még kevesebb fejlődik odáig, hogy saját faja szerinti új önségeket eredtessen magából, ámbár az erre való törekvés, minden önségnek egyik alapsajátsága. A külvilágból minden önség csak azt és annyit vesz fel, csak azt és annyit sajátít el, a mit és a mennyit testének felépítésére használhat, a többi rá nézve nem létezik. Ebben az önség némileg hasonlít a géphez, mely munkát nem vállal csak azt és annyit, a melyhez alkottatott. Ha mást, ha többet kívánnak tőle, ellenszegül, s ha mégis erőtetik, akkor vagy a munkát rontja el, vagy maga romlik, mint képe az erőszakolt és haszontalan önfeláldozásnak.

Távol legyen tőlem az önfeláldozás szót saját értelmében venni, midőn gépről van szó, de tagadhatatlan, hogy az önségek eredete és fejlődése oly szigorú törvények alatt áll, mint a gép alkatrészei és szerkezete. S ha mégis sokszor van alkalmunk elfajulásról, vagy nemesbülésről győződni meg, nem csak a szerves lények végire láthatatlan soraiban, hanem már a jegeceknél is, e tény nem bizonyít mást mint azt, mit minden gépnél is tapasztalunk, hogy t. i. a legszigorúbb törvények is még mindig csak úthoz hasonlítanak, a mennyiben minden útnak van középvonala, mely a legrövidebb, és leghamarabb látszik elvezetni a feltett célhoz, de

van a középvonalnak mind a két felől széle is, melyen szintén lehet járni a nélkül, hogy az út irányáról letérnénk, vagy céljától elesnénk. E szabad tér nélkül az úton a haladás, a gépnél az alkatrészek mozgása és a gép munkálkodása, az önségeknél a fejlődés nem volna biztosítva.

A jegeczedésre képes elemek kedvező körülmények közt tökéletes jegeczczé alakúlnak, de ha akadályra találunk, tökéletlent állítanak elé, ha pedig a körülmények nem kedvezők, megmaradnak a mint voltak. A növényből eredő önség, vagy ahhoz hasonló növénynyé fejlődik, a melyből eredt, vagy nem fejlődik semmivé sem. Nemesbülhet, elfajulhat, el is korcsosúlhat, de másféle önséggé át nem változhatik soha. Az állatból eredő önség ugyan e törvények alatt áll, és az emberi önséget sem lehet e törvény alól elvonni, csak a fejlődhetés pályájának hossza, iránya és elágazásai mások a jegecznél, mások a növénynél, mások az állatnál és végtelenül mások az emberi önségnél.

Mielőtt az önség szónak fejtegetésére tértem, azt mondtam, hogy a szerves lényeket a tudomány mai világánál tekintve, az értelem legelső homályos derengtét már a legelső állati önségnél keresni nem látszik túlmerész kísérletnek, természetesen az illető állati önséget nem beburkolt, hanem teljesen kifejlett állapotában véve szemügyre; s bár az állatot legtöbb mozgásaiban nem ezen parányi értelme, hanem, mint mondani szoktuk, ösztöne vezérli, ezen ösztönt még sem lehet sem vaknak, sem legyőzhetetlennek tartani, mert sokszor látjuk, hogy az ösztön fölött az értelem emelkedik túlsúlyra.

E részben nagy a különbség alsó és felsőbb rendű állatok közt; még nagyobb a rövid és hosszú életűek közt; ennél is nagyobb a hosszú életű és egyúttal repülők és nem repülők, végre a legnagyobb az ember társaságában élők és a vadonban lakók között.

Roppant tér nyílik itt még a bűvarkodásra, mely még alig hogy meg van kezdve, s mely annál méltóbb a fáradozásra, minél bizonyosabb az, hogy az emberek legnagyobb részét, és pedig mozgalmaik legnagyobb részében, szintén nem az értelem világa vezérli, hanem megszokott érzések

és érzelmek, s az ösztönök nyomása alatt keletkezett szokások.

Ámde az értelem legmagasabb foka is, melyre teljesen kifejlett felsőbb állati önségek emelkedni képesek, végtelenül alatta áll annak, mely az emberi önségeknek, fejlődésök alsó lépcsőin is, már közönséges. E fejlődésnek alsó és közönséges lépcsői ugyanis csak azért látszanak alantlétvőknek, mert egyszer-másszor van alkalmunk igazán magas fejlettségű emberi önségek férfi és nő példányainak szó- és tettei nyilatkozatairól tudomást vehetni, s még inkább azért látszanak alantlétvőknek a közönséges fejlődés lépcsői, mert az emberi önségek sokoldalú képességei és a végtelenbe törekvő vágyai gyakran merülnek fel szemeink előtt. E végtelenséget tartva szem előtt, az emberi értelem alsó és felsőbb fejlődésű fokai közt a távolság szinte megmérhetetlen; de ha közelebbről vizsgáljuk a dolgot, a közönséges emberi értelem már akkor is magas fokon áll, mikor, mint nálunk mondják, iskolát még nem is látott.

E sokoldalú tehetségeket és a végtelenbe törekvő vágyakat magában rejtő emberi önség értelmi ereje az, mely kellő idő alatt és kedvező körülmények közt öntudatig fejlődni képes.

Két tételt tehát immár bizonyosnak vehetünk: azt, hogy a szerves lények állati sorában értelem nyomaira találunk ugyan, de annyira fejleszthető értelmet, mely saját tudásának tudásával birjon, csak az emberek sorában lehet találni, vagyis, hogy öntudatra itt a földön az élő lények közt csak az ember képes. A második tétel pedig, melyet bizonyosnak vehetünk, az, hogy az öntudatra képesség meg van ugyan minden emberi ép önségben, de mivel az öntudatra emelkedés feltételekhez van kötve, a képesség sok esetben vagy nem jut érvényre, vagy csak tökéletlenül, míg más esetekben, hol az emelkedhetés feltételei megvannak, és talán bővebben vannak meg, az öntudatra képesek sorában a fejlettség szép magas fokait vesszük észre, s ha ilyenek az életben egymással találkoznak, találkozásuk hatása hasonlít ahhoz, melyet tapasztalunk, mikor tiszta lángok sorai vagy koszorúi újabb tiszta lángok sorai- vagy koszorúival toldat-

nak meg. Nagyobb-nagyobb tért árasztanak el, mind ragyogóbb-ragyogóbb világossággal.

Ha tehát az öntudatra való képesség a földi lények sorában az embernél kezdődik, az a kérdés következik, hogy melyek az öntudatra emelkedhetés nélkülözhetetlen feltételei, vagy helyesebben alapkellékei.

Az ismeretek mai állása szerint a támadandó emberi öntudat alapkellékei a következők. Először az, hogy az emberi önség értelmi szerve az agy, mint összes idegeinek központja, ép és már az érettség bizonyos fokát elért legyen, mihez értelmes emberek társaságában növekedő gyermeknél, születésétől számítva mintegy hét esztendő szükséges. Másodszor az, hogy ezen idő alatt a *felfogó tehetség* szervei, az érzékek, különösen a szem, a fül és a tapintat egészségesek és kellő gyakorlatok által erőben és élben gyarapodtak legyen. E gyakorlatok kellő rendbe okvetetlenül meghozza a *kíható tehetségeknek*, a figyelemnek és szabályos mozgásoknak, vagyis az önfegyelemnek, mely nélkül a mozgás szabad ugyan eléggé lehet, de szép soha sem, és a többi közt, a beszéd megértésének és szabatos utánzásának fokenkénti gyakorlását. Kivált ha e gyakorlatok már korán úgy intéztetnek, hogy a ki tehetségeit gyakorolja, korán vegye észre figyelemztetés nélkül is a szoros kapcsolatot, mely ok és okozat közt mindig van ugyan, de többnyire lappang.

E kettő, méltán mondatik az öntudat alapkellékének. De vannak még nélkülözhetetlen más feltételei is. Ilyen az, hogy az érzékszervek és általában a gyermekkori idegek és izmok, szem előtt tartva fejletlen zsenge állapotukat, melynél fogva azok a gyakorlatok egyik sorában hamar kifáradnak, rendszeres váltakozás által időt nyerjenek a pihenésre; és tekintve azt, hogy akár mint váltakozzanak is foglalkozásaink, az agy közvetlen munkásságának kisebb-nagyobb mértéke mindenikhez szükséges: az öntudat főszervének az agynak is meg kell adni időközönként pihenésre időt, mire, mint kiki tudja, az éjjeli sötétség és csend leginkább alkalmas és ennél fogva leginkább ajánlandó. Egy további feltétel az, hogy a kipihent agy valóban ébren, minden bódító és hevítő szerektől ment és teljesen háborítatlan legyen és maradjon.

Ezen alapkellékek és e feltételek mellett az emberi önség az eszmélés első derengtétől, mely elég korán kezd már első gyermeki korában mutatkozni, fokonként emelkedik ugyan, de többnyire a körülmények és viszonyok határozzák meg, a tágkörű és világos öntudat kisebb vagy magasabb fokára való emelkedésének valószínűségét és idejét, valamint ezen emelkedés további folyamát. S ezen kellékek és feltételek, e körülmények és viszonyok kedvező vagy kevésbé kedvező összehatásából ered azután az a nagy különbség, melyet az öntudat terjedelmére és világosságának fokaira nézve ember és ember, család és család, község és község, nép és nép közt tapasztalunk, sőt ugyanazon ember, család, község és nép régebb- és újabb-kori öntudatának köre és magaslata közt is.

Ezek után már az a kérdés áll elő: egyik ember mi módon vesz vagy vehet tudomást arról, mit a másik tud, vagyis mi módon nyilatkozik az öntudat ott a hol van?

Minthogy az öntudat az emberi önség belső tulajdona, belső és magában nem látható világa, mint minden más belső tulajdonunk és belső birtokunk, úgy az öntudat is csak kifelé hatva válik érezhetővé. Ennélfogva általában minden mozdulat, mely által gondolataink és érzelmeink világa mások által felfoghatóvá válik, az öntudat szolgálatában is áll, még pedig fokozott hatálylyal. Minden mozdulatok közt azonban arra, hogy belvilágunkat kinyilatkoztassuk, legalkalmasob a szó. Csakhogy sok esetben a mozdulat, mely öntudatról látszik tanúskodni, nem egyéb egyszerű utánzásnál, s a szó, mely gondolatot látszik kifejezni, nem kezdeményező öngondolkodás eredménye, hanem pusztá visszhang.

Minthogy belvilágunk nyilvánítására legalkalmasob eszközül a szó kínálkozik, nézzük meg már, micsoda fokon kell felmennie az embernek, a míg öntudata képes lesz elég világosan és elég tág kör előtt nyilatkozni.

Első fokozatúl áll előttünk a nyelv ismerete, még pedig minden egyesre nézve azon nyelv ismerete, melyet jól értenek azok, a kik előtt nyilatkozni kíván. A család nyelve, másként anyanyelvünk, rendesen azon községnek is a nyelve, melynek kebelében családunk folytatja életét, s

rendesen azon népé is, melynek egyik tagját képezi községünk. E nyelv valamint első keltője úgy első kifejezője is gondolatainknak és érzelmeiknek. De épen e körülménynél fogva vajmi gyakran megesik, hogy a ki csakis egy nyelven ért és beszél, kivált ha e nyelv a gondolatot vagy érzelmet szépen kifejező kész szólamokban már bővelkedik, igen könnyen eltanulja a kész mondatokat és válik belőle, a további fejlődése végtelen kárával, hogy népiesen fejezzem ki magamat, értelem- és érzelem nélküli szajkónak hasonmása, emberi arczczal és termettel.

Nem volna egyhamar nehezebben megoldható feladat, mint új nyelvet alkotni. Bizonyítja ezt a nehézség, melyet bár egy szükséges új szónak meghonosítása körül tapasztalunk. A nyelv, a homályos öntudatú őskornak bámulatos alkotása, napjainkban már az öntudat fejlesztésének egyik legsikeresebb eszköze ugyan, ha tudunk vele bánni; de ha minden más gyakorlatot mellőzve, kész szólamok értelmetlen utánmondásában véljük rejleni a szabályos fejlesztés titkát és e szerint járunk is el, akkor a nyelv elveszti fejlesztő hatásának legnagyobb részét. Rendesen a tárgyat és a tárgy nevét, a mozgást és a szót mely a mozgást jelenti, egyszerre fogjuk fel érzékeink által, s ennek következtében történik, hogy a tárgyat látva, a tárgy neve, — a mozgást látva, a szó mely azt jelenti, jutnak eszünkbe és viszont. A kész szólam szép szavakat nyújt a növendéknek sokszor tárgy és mozgás nélkül, a hol pedig ezek nincsenek, ott a szó nem fejez ki valódi tudást, csak annak csalfa látszatát.

Második lépésül áll a nyelv hangjainak átvarázsolása látható jegyekké, vagyis az írott nyelvnek megállapítása és e bűbájos miveletnek alapos ismerete. Az írás megállapítása tette lehetőségessé, sőt szükségessé, hogy a különbségek hang és hang, szó és szó, mondatrész és mondatrész, beszédrész és beszédrész közt szorosan kijelöltessenek és meghatározassanak. A cselekvő lényeket jelentő szóknak olyan a milyen lerajzolása, hogy megismerhetők legyenek, aránylag nem volt nehéz, de már a mozgást és ennek számtalan változatait kifejező szók láthatóvá tétele úgy, hogy azokat egymástól meg lehessen különböztetni és félreértés nélkül rájuk is-

merni, ez már sokkal nehezebb feladat volt. De még több fejtörést okozott bizonyosan a mondat azon részeinek és kapcsolatainak jelképezése, melyek sem a cselekvő lényt, sem az általa végrehajtott tényt, hanem a cselekvőnek és cselekvésnek körülményeit és ezeknek meghatározását foglalják magokban, s melyek tisztán csak a nyelvalkotó emberi elme csodálatra méltó találmányai. De ha igaz, hogy a gond szüli a gondolatot, s a komoly gondolatot a komoly gond: az őskori embert, midőn ott áll a laposra és simára csiszolt kőlap előtt, élesre ütegetett más keményebb darab kővel kezében, hogy látható, megismerhető és maradandó jegyekkel karcolja fel azon mondat részeit, melyet másokkal tudatni akart, nem képzelhetjük a legfeszültebb gondolkozás nélkül.

Az átmenet a jelírásról a hangokat jelző betűíráásra, ha bár a legáldásosabb találmányt üdvözljük is benne, az öntudat fejlesztésében még sem jelent új lépcsőt, valamint a nyomtatás feltalálása és általános elterjedése sem jelent új fokozatot. Mind a kettőnek jelentősége az, hogy a jelírás kezdője által elért lépcsőt annyira szélesítették, hogy ma már a hét éves gyermekek is, ha czélszerűen taníttatnak, otthonosak rajta.

Nem lépcsőül, csak eszközül a lépcső magasabb fokainak könnyebb elérésére tekintendő azon számjegyek feltalálása, melyekkel most élünk, s melyek által lehetséges volt a számok tizedes rendszerét, melynek első vonásai kezünk tíz ujjában már megvannak, a tökély mai fokára emelni. E tökély magasságát és részleteit fejtegetni más osztálynak a feladata. Nekem elég azon oldalát kiemelnem e tökélynek, melynél fogva mai számrendszerünk mellett a végtelen térnek és időnek minden legnagyobb és legkisebb méreteit, változékeit és viszonyait képesek vagyunk kifejezni és kiszámítani, mert számrendszerünk értékei és ezen értékek jegyei és jelei magok is parányonként a végtelenig emelhetők vagy csökkenthetők. E tökély szemléletében és gyakorlati alkalmazásában, mikor a legerősebb képzelet is már elalél, a gondolat biztosan folytatja munkálkodását.

Rokon ezzel, bár inkább az érzelem világába tartozik, az ének és zenehangok áttétele látható jegyekre, melyek

nélkül ének és zene soha sem nyerte volna mai fejlettségét és elterjedését. Rokon a rajz és általában képirás is, mint oly tárgyakkal szemünk elé állítása, melyeket szóbeli leírás után érteni és után képzelni vajmi nehéz volna.

Van azonban e segédeszközökön kívül még egy lépcsőfok, melyet nem szabad elmellőznie annak, a ki öntudatát világosbitani és mintegy új szempontokra állítani kívánja. E lépcsőfok egy másik, akár még élő, akár csak már irodalmában fenmaradt nyelvnek alapos megtanulása anyanyelvünkön kívül. Alapos nyelvtanulás alatt mindenek előtt az idegen nyelvű nép észjárásának tanulmányozását értem, melyet ha csakugyan felfogtunk, sem ama nyelv alaktanában, sem mondat-szerkezetében nem fogunk találni megfigyeltetetlen rejtélyeket, és ha egyszer szókinccsével is megbarátkozánk, az így megtanultuk nyelv népének gondolat világában is otthon leszünk, s a magunkét is csak most fogjuk igazán érteni. Azon szoros kapocs, mely a tanulatlan embernél szó és tárgy közt fennáll, s melynél fogva minduntalan hajlandó a valódi világot és a szavakban nyilatkozó gondolatvilágot egynek venni, miben az öntudat világosodásának egyik főakadálya rejlik, e szoros kapocs, mely különben csak éles szóbírálat alatt távol, mintegy önként feloszlik, midőn látjuk, hogy más nép egészen más hangokkal jelöli a tárgyakat és személyeket és más hangokkal fejezi ki nézeteit a világról, mint mi eddig megszoktuk.

Hogy minden új nyelvnek az illető nép észjárásának ismeretére fektetett megtanulása mélyebb mélyebb bepillantásra nyújt alkalmat az emberi önség lényegébe, s tágabb kört nyit meg gondolatainknak, azt szükségtelen fejtegetnem.

És íme, itt vagyunk az utolsó kérdésnél, melyet meg kell fejtenem, t. i. Van-e mód arra, hogy a sok egyes elme öntudatos nyilatkozataiból bizonyos neme a családi, községi, nemzeti sőt az emberi közöntudatnak támadhasson, s hogy e közöntudat foka megismerhetők és szavakba foglalhatók legyenek.

E kérdésre szükségtelen, hogy magam feleljek, mert a felelet, hogy úgy mondjam, a levegőben van. A közöntudat

azok között, kik általában öntudatos életet folytatnak, s az emberiség egész múltjára és jelenére és a világ minden lényekre és tüneményeire fordítják figyelmöket, örömdetes tény. Nem más az mint azon közösség tudása, mely az emberi nem minden egyes tagját nemünk eredetétől fogva annak elenyésztségéig egy nagy egységgé fűzi össze, melynél fogva, habár minden tagnak külön magán rendeltetése van, melynek élete idejét szentelheti, az összes nemnek mint nagy egységnek szolgálatából egyik sem vonhatja ki magát, jóllehet meg kell vallani, hogy a többség e szolgálatokat tudtán és akaratán kívül szokta teljesíteni, többnyire azért, mert körülményeinél fogva öntudata annyira sem fejlődött, hogy hivatása, t. i. ezen magasabb rendű hivatása felől tudomást szerezhetett volna. Korunk, és a nehéz napok, melyeknek súlyos nyomása alatt e gondolatokat leirtam, különösen alkalmatosak arra, hogy felrázzák a szunnyadozókat, és a jövő felé irányozzák a gondolkozók egész figyelmét. Arra, hogy a világosabb és magasb öntudatú emberek belvilágukat egymás előtt minél szabatosabban kinyilatkoztathassák, napjainkban megérkezett, azt lehet mondani, „az idők teljessége.“

Hosszas volna a majd belső, majd külső, majd vegyes rúgók által mozgatott és ennél fogva bonyolodott gépezet taglalásába bocsátkoznom, mely az embereket arra készítheti, hogy tudásukról szóval vagy írásban, indokolással vagy a nélkül, kisebb-nagyobb hallgatóság, ismert vagy ismeretlen olvasó közönség számára, a pillanat érdekeiről vagy marandó fontosságú s általánosabb irányú ügyről, röviden vagy kimerítőleg nyilatkozzanak. E helyett legyen szabad rá mutatnom a könyvtárakra, a könyvkereskedők boltjaira, a statisztikai kimutatásokra, melyek a posták által elszállított folyóiratok példányainak számát, s a távirdák által közvetített közlések sokaságát tüntetik szembe; legyen szabad rá mutatnom az egyházi, tudományos, politikai és társadalmi testületek és társulatok szószékeire, a tantermek sokaságára, a törvényszékek nyíltan folyó tárgyalásaira, az olvasó termek és körök sokaságára, a színpadokra és falragaszokra, s végre a pihenés óráinak kellemes rövidítőjére, a meghitt beszélge-

tésre, legyen élő szóval vagy levelezésben. Szóval: nyilatkozatokban, melyekben a tudás és elméleti munkásság komoly vagy gúnyoros alakban tükröződik, valóban nincs hiány az emberek közt. A könnyűség idegen nyelveket itthon is megtanulhatni, melyet ma jó nyelvtanok, szótárak és olvasó könyvek nyújtanak; a könnyűség és biztosság, melylyel ma a tanulni kívánók körútakat tehetnek majdnem minden irányban s akár az egész föld körül: az értesülés oly sok, oly bő és oly változatos és a mellett folytonos forrásaival kínálkoznak, hogy a kinek érzéke van a való iránt, a legfontosabb kérdésekre nézve egész biztossággal tudhatja, hogy korunk legalaposabb és legvilágosabb gondolkozói miben állapodtak már meg s mi fölött vannak még kétségben.

A legmerészebb igazságok elötételei már közajkon forognak, és nem kell csak egy kis ok a bátorságra, hogy az elötételekből ön- és szükségesként folyó következtetések, melyek az elmékben régen készen vannak, de különféle okoknál fogva lappanganak, kimondassanak és köztetszéssel fogadtassanak mindazok által, kiknek személyes nagy érdekeikbe véletlenül nem ütköznek. Hogy a fölrezzentett önérdek a legvilágosabb igazságok ellen is szabadkozik a míg lehet, ez az önérdek természetében gyökerezik.

Csak egynehányat fogok előadni azon elötételek közül, melyek, mint a köztudat által igazaknak elismert mondatok, közajkon forognak.

El van ismervé mindenek előtt *az emberi nem egysége*. Nem azért, mert sokan azt hiszik, hogy egy embertől származtunk mindnyájan, minthogy ez utoljára is az egyéni felfogás dolga, melynek helyességét még eddig tudományosan sem megállapítani, sem megegyeztetni nem sikerült senkinek; hanem azért, mert az élettan tapasztalatai által immár kétségbevonhatatlanul be van bizonyítva, hogy a szaporodás az egymástól legtávolabb eső emberi fajok ép egyénei közt is lehetséges, s e tény után az összes fajok nemi egységét tovább is bizonyítani felesleges volna; és inkább figyelemgerjesztésül, mint a különben is igaznak ismert tény új bizonyítéka gyanánt hozom fel azt a másik tapasztalati tény, hogy az

eddig ismert emberi nyelvek, bármily csodálatosan térjenek is el egymástól a nyelv feladatának valósítása körül, abban, a mi nélkül e feladatot valósítani nem lehet, tehát lényeges vonásaikban, épen oly bámulatos egységet tapasztalunk, a mily változatosságot a részletekben. S ezen egység a nyelv lényegében teendi lehetségessé az általános emberi észjárás kinyomozását és vázolását, s egy oly írás feltalálását, melyet minden tanult ember megértend, s ezt azután saját nyelve hangjai szerint fogja olvashatni mindenki, mint például a zenehangjegyeket, a számjegyeket, a csillagászat, a magasabb szám- és mértan jegyeit stb.*)

Az emberi nem egységét tagadni vagy csak kétségbe vonni is a mai közöntudat előtt már szinte lehetetlen, s hogy e nagy, e termékeny igazság a közéletlen még meddő, hogy termékenysége csak eszményi s nem egyszersmind valóság, annak épen az emberi nem azon törzsei vallják legtöbb kárát, melyek bármi oknál fogva számra és tekintélyre nézve nem tartoznak, a nagyszámú és nagytekintélyű nemzetek mellett, az első sorba.

A nemnek egysége nemde az *érdekek egységét és közöségét* követeli elismertetni? S miután már az érdek szót érintettem: él-e valahol öntudatos ember a földön, ki állítani merné, hogy az *igaznak megismerése* nem legfőbb érdeke összes nemünknek? Nem! Öntudatos ember azt nem állíthatja. Sajnos azonban, hogy a személyes érdek más térre tereli a gondolatot, állítván, hogy az igaznak megismerése csakugyan legfőbb érdekünk; „ámde, úgymond, vannak főfőfontosságú viszonyaink, melyekre nézve az iránt, hogy mi igaz, mi nem, véges emberi értelmünk nem tud eligazodni. Szerencsénkre, — folytatják, — vannak az ó-korból ránk maradt könyvek, melyekből az arra hívatottak képesek kibetűzni, mi igaz, mi nem; más mint ők, és a kit ők erre megtanítanak, azt nem tudhatja.“ S találnak hívőkre s megáll hosszú időre az igaznak keresése; s mert a csodálatos több

*) Épen most értesülök, hogy készülöben van egy nemzetközi jelzőkönyv a világtengerészeti számára, melynek segítségével az adott jelt minden tengerész meg fogja érthetni.

ingerrel bir a mindennapinál, alácsuszthatják a különben is lankadó karnak és fejnek a hit megnyugtató párnáját, s a valódi öntudat nem jut szóhoz, mert a nagy ígéretek által fölízgatott személyes érdekek a legtarkább vegyületben rohannak remélt kielégíttetésök útjára. Nincs is kétség benne, hogy ez így fog tartani mindaddig, míg szélesebb körökben nem ver gyökeret a meggyőződés, hogy nincs és nem is lehet akár az egyes embernek, akár összes nemünknek viszonya, melyre nézve az emberiség önerejéből ne tudná megtalálni azt a mi igaz s a mit életének helyes elintézésére tudnia szükséges.

Figyelmeztessenek-e a tagadhatatlan történelmi tényre, hogy az igaznak egyedüli birtokában lenni akaró testületek és ezeknek koronkénti fejei a szó legszorosabb értelmében tűzzel vassal tiltották az igaznak nyomozását? Vagy arra a második, szintén tagadhatatlan történelmi tényre, hogy ilyen testületek fejei vagy magok is voltak egyúttal fejedelmek, vagy épen oly súlyos nyomást gyakoroltak a népek fejedelmekre mint az egyes emberekre, s hogy e nyomással kényszerítették őket segédkezet nyújtani az igazságkeresők üldözéséhez és kiirtásához? Figyelmeztessenek-e arra a harmadik tagadhatatlan történelmi tényre, hogy tűzhalál vagy élethossziglan tartandó fogság és zaklatás várt arra, ki valamely kérdésre, melyre a hatalmasok meghagyása szerint azt kellett volna felelnie, hogy hiszi, lelke legmélyebb meggyőződését követve, azt merte — nem kiáltani, — csak susogni, hogy nem hiszi? Lehet-e ilyen erőszakot, melyre magános emberek és testületek még ma is vetemednek, más néven nevezni mint a legkegyetlenebb zsarnokságnak, mely a kegyesség örve alatt vagy eléri célját, és lett a különben őszinte és ennél fogva könnyen kormányozható emberből nyomorult képmutató és kénytelenségből hazug, vagy ellenszegülésre talál, melyet azután már csak azért is, hogy következetes maradjon és egyszer megállapított hatalmát csorbulni ne engedje, meg kell törnie.

E kitérés után mondhatnám, hogy az igaznak megismerése után az egységes emberi nemnek második fő-érdeke, melyet a közöntudat annak már elismert, az, hogy nemünk-

nek minden egyes tagja, és a hol testületileg lép föl az ember, ott minden testülete minden alkalommal és minden körülmények közt szorosan *igazságos legyen* minden irányban. Ha tehát szól, mondjon igazat, ha cselekszik, vezesse az igazság hamisíttatlan érzete. Igazat mondani nem volna nehéz oly nép között, hol a hazug szó egyértelmű volna a becstelennel, a hol tehát az igaz szót, ha fáj is, többre becsülnék a hízeltéknél. De ezen állapot a világos öntudat általánosabb elterjedését kívánná előfeltételül. Igazságosan cselekedni, elméletben szintén nem látszik nehéznek, de az elmék mai zavart állapota mellett, igazságos cselekedetet csak azoktól lehet várni, kiknek érdeke nincs azzal ellenkezésben, s kik elég okosak, hogy ezt az összhangzást érdek és igazság közt észre is vegyék.

Az által azonban, hogy e szót jog csusztatták az igazság helyébe, oly kétértelműségre nyitott meg az út, melyet felhasználta a ravaszság, és ez viszont az érdek szót csusztatta a jog szónak helyére, s ma ott állunk, hogy az erőszak az érdek nevében ragad fegyvert, s midőn győztesnek látja magát, szánakozó mosolylyal néz le mindent összetipró diadalszeréről a szegény halandóra, ki arra merészli figyelmeztetni a vérben gázolót, hogy volt idő, mikor érdek nem jelentett jogot, annál kevésbé igazságot.

Mondhatnám még, hogy a mai közöntudat előtt *minden önség bír létezési joggal* s különösen minden emberi önség bír joggal az öntudat oly magas fokára fejlődni, a milyenre egyéni tehetségei és körülményeinél fogva képes. E jog magában foglalja a jogot, hogy ideje és ereje azon részét, melyet életszükségeinek keresésén fölül megtakarított, ismereteink gyarapítására szentelhesse, e végre más rokonérzésűekkel szövetkezhessék és gondolatait szóval és írásban minél egyszerűbb alakban kifejezhesse, és elterjesztésül oda adhassa a nyomdának.

Mondhatnám, hogy a mai közöntudat nem ismer féltendőbb emberi tulajdont a *szabadságnál*, vagyis azon képességnél, hogy valahányszor választania kell, csel és erőszaktól menten, saját meggyőződése szerint választhasson. Ebből azután következne, hogy valóban szabad csak az lehet, kire

elhatározásai keletkeztekor jogosulatlan reménynyel vagy alaptalan félelemmel nem gyakorol nyomást senki sem; de erre szükséges volna, hogy a ki szabad akar lenni, legyen eléggé böcs arra, hogy mindenkor és mindenben mértékletes lehessen, legyen eléggé mértékletes, hogy erős lehessen, és legyen eléggé erős, hogy merjen igaz lenni minden szavában, s igazságos minden cselekedetében.

Mondhatnék még többet e nemből, melyeknek elvben már alig van a ki ellent mondana, de mind ezek oly eszményi magasságban honolnak, hol a mai kor közönséges embere ridegnek találja a levegőt, nagyon is puritánokhoz illőknek a követeléseket, annyira, hogy alig érti miről van a szó, s ha érti, nem hiszi a szót komolynak.

A nép közt is általános már a sejtetem, hogy egy új korszak közeledik s ennek szűk küszöbe előtt gyűl csoportokba az emberiség, tolongva mielőbb a bejuthatásért. A gondolkozók előtt e gyűlemlés és tolongás a vélt küszöb körül nem titok, valamint az sem, hogy a tolongás oka nem valami átléphetetlen küszöb-féle, hanem más akadály. A jobb és szebb egyéni jövő utáni vágy minduntalan beleütközik azoknak érdekébe, kik a jövőtől jobbat nem, csak rosszabbat várnak s minden változástól félnek; s a vélt küszöb tulajdonképen nem más, mint a kisebb számú félőknek és pártjoknak ellentállása a nagyobb számú vágyakozók előretörtetése ellen. Habtorlódás a szűk nyílás előtt.

A tájékozatlanság az érdekek e harcában általános; általánosabb mint valaha. A sajtó versenye megteremté a közlések sokaságát és gyorsaságát. A sokaság megteremti a legellentétesebb, a gyorsaság viszont a legfelületesb értesítéseket, mi még akkor is tévesztőleg hat, mikor szándékos tévesztés nem vegyíti bele álokoskodásait, s rem szövi bele kétértelmű körmondatai kelepezeit.

A tájékozatlanságnak azonban még más és pedig látzólag szintén jogosult forrása van. E forrás az eszmék vilá-

gára is alkalmazott és a kellő mértéken túlhajtott szakszerűség. Szakszerűség még ott is, a gondolatok világában, melynek gyors mozdulataihoz képest a villám is lassú! Igaz, a ki szavakkal dolgozik, az a szavak meneténél sebesebben nem dolgozhatik; de a dolgozás, mely úgy van kötve szavakhoz, hogy a szó fogytával a gondolat is fogytán van, alkalmasint csalódik, midőn azt hiszi, hogy önállón dolgozik. S a túlságig vitt szakszerűség következése? Szánandó egyoldalúság összekötve még szánandóbb tájékozatlansággal minden más téren. Vagy, nem látott-e korunk bölcsészeket, kik magok megvallották, hogy a nyelvek világában, a múlt idők és jelenkori népek történelmében, a természet ismeretében, s a számok határtalan birodalmában csaknem teljesen járatlanok? Nem láttunk-e államférfiakat, kik a tudományok és művészetek minden más ágát elvből mellőzve, csak a napi érdekek szövevényeiben otthonosak? Nem ismertünk-e költőket, kik a költészettel legrokonabb művészetet a zenét sem méltatták figyelmükre? A számtudós nem tartja-e igazságtalan követelésnek, ha történelmi vagy társadalmi kérdésben kérdejük véleményét?

Ez bizonyára túlajtása a munka-felosztás elvének, melynek szüksége és haszna a gyakorlat s kiválóképen a kézi munka terén kétségen kívül áll, de az elvont elmélet terén, mely mindnyájunkat legközelebből érintő kérdések feloldásával foglalkozik, csak az öntudat magasabbra fejlődhetését nehezíti, a mennyiben a magunkról való tudást a világról való tudástól elszigeteli és pedig mind a két ismeretágnak kárával. Mind a két ágnak minél helyesebb és minél teljesebb ismerete képezi tulajdonképen anyagát a tudásunkról való tudásnak, vagyis az öntudatnak, mely csak így fejlődhetik kellőleg világossá és térgörűvé. Az ilyen öntudatú ember bármely pályán a pálya elméletét könnyen képes felfogni s ennek segítségével a gyakorlati siker már csak a gépi ügyesség megszerzésétől függ, melyet ismét az öntudatos ember sajátít el legkönnyebben.

Ilyen embertől, mondhatnám, csakis ilyen embertől várhatni, hogy bármely pályára vezessék is a körülmények,

azon pályának, meglehet elméletét, meglehet gyakorlatát, de magasabb tökélyre fogja vinni a szerint, a mint természeténél fogva elméleti éles látásra, vagy gyakorlati ügyességre hivatottabb.

Ámde, ha tájékozatlanság van mindenfelé a világon, ne tartsuk szégyennek bevallani, hogy hasonló tájékozatlanság előidézésére távolabbi, közelebbi, de főkép legközelebbi multunkban kül- és bel-körülményeink, kül- és bel-viszonyaink nagyon is kedveztek. És ha ez általános tájékozatlanság s az események rohama közt csak úgy is vagyunk közállapottainkkal, a hogy vagyunk, ezt, hitem szerint, kiválólag a nemzet három tulajdonának vélem köszönhetőnek, mely három tulajdon, mivel a nemzet lényegével összeforrtak, s e lényegének mintegy külső jellegét képezik, mind a jelen napok nehézségei közt kitartásra és ernyedetlen munkálkodásra buzdíthatják a nemzet minden tagját, mind a jövőre nézve nyugodt önbizalomra és reményre nyújtanak szilárd alapot. Nemzetünk e három tulajdona: *nyelve, igazságérzete és szabadság szerete.*

Nyelvünk, minden más jelességeit mellőzve, már csak az által is, hogy a névszók, és mind a mi a névszók keretébe tartozik, ha tárgyesetben állnak, e tényt fülnek és szemnek mindig világosan oda állítják, s hogy a tárgyeset ragját viselő szónak határozott vagy határozatlan volta már az illető ige idomában is tükröződik: a gondolatok és érzelmek kifejezésére oly szabatos eszközül kínálkozik, minél szabatosabbat az általam ismert ó- és újkori, bel- és külföldi nyelvek közt nem ismerék. Mennyit tesz pedig az öntudat fejlesztésére a gondolatok szabatos fogalmazása és közlése, valamint a közlöttek éles és könnyen végrehajtható elemzése, arra még különösebben figyelmeztetni valóban szükségtelen.

Nem kevésbé jótékony hatással van az öntudat fejlesztésére az *igazságérzet*, mely az iskolák egymást lerontó tanai által még el nem fogult keblekben sokkal elevenebb, mint az elveket is érdekeik szerint cserélő, tanult de nem fegyelmezett, s mindenféle okoskodások és álokoskodások által idestova hányatott és megzavart elmékben. De viszont a világos öntudat, melyet egyoldalú szakszerűség még nem

tett közönbössé a közjó iránt, sem elfogulttá más szakok és részrehajlóvá saját szakja iránt, az igazságérzetnek leghívebb élesztője, őre és megmagyarázója.

A szabadságszeretet végre a világos öntudat szemében a legjogosultabb indulat minden emberi nemes indulatok közt, és a hol hamisítatlan s élénk igazságszeretettel párosul, a legnemesebb gyümölcsöket érleli az egyén és az összes nem számára, megalkotván a minden oldalra résszerehatatlan, igazságos törvényt és ezzel a társadalmi szabadságnak és a szép, mert önkéntes, rendnek alapját. És viszont, az öntudat fejlesztésének egyik legegyszerűbb, de egyszersmind leg-hatalmasb emeltyűje a szabadságszeretet. Ha ugyanis emberi beszéd igaz lehet, legigazabb lehet akkor, midőn a beszélőt semmi sem nyűgözi, midőn teljesen szabadnak érzi magát. Az emberi igaz gondolatnál magasabb értékű nem terem e földön semmi. De a legigazabb gondolat is holt tökének marad, ha senki sem értesül felőle; ha elferdítés vagy elferdülés, meghamisítás vagy meghamisulás veszélye fenyegeti; ha a beszélő vagy író, bármi tekintetnél fogva, jobbnak véli az egyszerű mondatot beburkoltan adni át a világnak. A szabad gondolat a legegyszerűbb út az igaz gondolatok forrásához, a szabad szó pedig, vagy igaz gondolatot fejez ki s akkor előbbre visz az ismeretek útján, vagy nem egészen igazat fejez ki, és akkor legjobb alkalmul szolgál arra, hogy az igaznak valódi aranyát, a látszattól elválasztva, az igazat mint nyereséget hozzátehessük közkinccstárunk gyöngyeihez, a salakot pedig kivessük az útra, hol még jó szolgálatot tehet a járók kelőknek. Legveszedelmesebb az ál- és tévtan akkor, midőn azon ürügy alatt, hogy a szabad szó fejbetöréssel jár, szép szavak és kedvelt szólások redőiben s mintegy álarcz alatt jelenik meg a nappali szemfényvesztéshez még hozzá nem szokott közönség előtt. Ezt az ürügyet a rosszlelkűségtől meg kell vonni, s ezért hangoztatjuk első és utolsó követelésül: szabadság a gondolatnak, szabadság a szónak!

Bízzván, erősen bízzván nemzetünk e három, mint hiszem, elidegeníthetetlen, sőt napról-napra tökéletesbülő, erősbedő és tisztuló tulajdonában, világos nyelvében, mély igazságér-

zetében és rendíthetetlen szabadságszeretetében, közelnek
igérem magamnak a napot, midőn az emberi közöntudat
minden újabb nyilatkozata, bármelyik nyelven jelenjék is
meg, sok nyelveket tudó hazánkfiai által felfogatva és nyel-
vünkre híven átmagyarázva, élénk viszhangot keltend „a
négy folyam és három hegy honában.“ *Hosszú borúra tar-
tós derű!*
